

Бојан Ђорђевић

„ЈЕР ПУТ ЈЕ УЗАК КОЈИМ ХОДИМО”

СВЕТИ САВА НА ПУТЕВИМА И РАСКРШЋИМА СРПСКЕ КУЛТУРЕ

„Узак је и кратак пут којим ходимо”, забележио је тада монах, доцнији светитељ, Сава на почетку свог Карејског типика. Имао је, наравно, у виду речи Исусове из Беседе на гори: „Јер широк пут води у пропаст, и много их је који иду њиме. Узак пут води у живот, али је мало оних који иду њим.”

Трновити су и често тегобни путеви којима се кретала српска култура. Већ осам векова она траје и истрајава изложена многим искушењима. Пут српске културе – будући тако дуг и обележен свим оним недаћама којима је наш народ био изложен: ратовима, страдањима, робовањима, братоубилачким омразама – пут наше културе, дакле, није био ни раван, ни праволинијски, ни поплочан, ни удобан. Многе су кривине на том путу, многе узбрдице и стрмине, многе странпутице. Много се умарало, застајкивало, саплитало и падало. А можда није баш увек морало тако.

Требало се, наиме, водити оним првим који је тај пут прокрчио и утабао, њиме подвижнички кренуо и који је био и остао поуздани путовођа. Требало је имати његову подвижничку страст да се буде, како он рече, „свемиру светило, земаљски анђео, небески човек”. Требало је сетити се његове опомене Хиландарцима: „Чувајте се себе, о љубљени моји, јер се бојим, и трептим, и страх ме држи, да не остане неко од вас ван капије божје.” Требало је имати увек његове срчаности и снаге, да се отворено о себи каже: „Ја, грешни и лењи, и последњи од свију.” Требало је жртвовати своју љубав за најближе као он, за своје родитеље и свој завичај, и поновити грех блудног сина, али ради вишег позива и веће мисије, а да се при томе увиди, његовим речима речено, „немоћ природе своје и умножење грехова својих”. И требало је, нај-

зад, отиснути се у свет, отићи далеко од дома и отечества, па макар то доносило неизмерну тугу и због тога се очајавало, као што је и он очајавао: „Покрила ме је тама туђине, јаднога.”

Путеви наше културе, нашега духовног бића, могу бити само онакви каквим их је усмерио и утро Свети Сава – узани и тескобни, и пуни искушења. Кад год смо то заборављали, кад год смо одабирали широк и удобан пут – испостављало би се да је то ћорсокак. А није у нашој културној традицији било ваљда ниједног раскршћа на којем неко не би понудио да се крене најпространијим могућим друмом, да се избегну узане и тесне стазе, да се лако и брзо стигне до одредишта. Није се, међутим, тада узимало у обзир да духовни, подвижнички пут једнога народа и његове културе не може имати ни одморишта ни крајњег одредишта. Свако инсистирање на лаким решењима и једнозначним и непорецивим одговорима на савремене проблеме, у свим вековима, па и данас, доводило је – и доводи – до слабљења српске културе и духовности. То би нам и данас поручио Свети Сава: „Радите и трудите, браћо, јер боље је имати разум и знање, него ризнице злата и сребра.”

Две су велике странпутице више пута, и по правилу у најтежим временима, нуђене нашој култури. Једна је потчињавање тренутним политичким, идеолошким и естетским обрасцима, често наметаним споља, али не мање нападно продукованим из редова српске народне интелигенције. У таквом виђењу, српска културна политика увек се видела као негација, а не, као што свака култура у својој суштини јесте, афирмација. Из стране културне традиције – и источне (византијске и руске) и западне (англосаксонске, романске и германске) нуђено је овом народу често оно најповршније, најпролазније, најпомодније – и најнедуховније, па чак и најнекултурније. То је тај широк пут који нам је нудио рускословенски језик уместо нашег народног језика; немачке и мађарске петпарачке романе уместо Лесинга и Петефија; бечку сликарску традицију онда када су европски сликари већ увелико учили у Минхену и минхенску онда када су се сви били сјатили у Париз; Русију Побједоносцева и клерикалаца уместо Русију Тургенјева и Толстоја; лажно пансловенство уместо балканских културних интеграција; ни мање ни више него нацистичку Немачку као пример „социјалног национализма у култури” (при чему се српски пропагатори и културтрегери нису освртали на то што ту назовикултуру намећу у окупираној земљи, и нису се либили да, у својој бесрамности, тврде како „Гебелс врши просветитељску мисију коју је код нас одавно извео Свети Сава”!). Није нас, као што знамо, мимоишао ни широк друм идеолошког укалупљивања под будним оком једне партије и једног – соцреалистичког – културног обрасца.

Друга странпутица која нам се нудила – а и данас чујемо те гласове – јесте инсистирање на некаквим „коренима”, ма шта то значило, на некаквој тобожњој „самобитности”, која негира сваку интегративну моћ српске културе. Па се сваки додир са страним културама често представљао као однорођивање. Па се сваки страни културни утицај често осуђивао као епигонство, а ригидни индивидуализам и племенска и покрајинска себичност наметала на штету целине српске културе од Лике и Далмације, преко Црне Горе и Босне, до Шумадије и Војводине. Говорено је да морамо вечно остати „чисти” – а то је значило у окамењеном народњачком културном оквиру, изглобљени из модерних токова. Тада се, наравно, није мислило на премудре Савине речи: „Не будите као камен, но се крећите, идите, радите, будите творци да бисте проникнули у савршен закон слободе.”

И није било у нашем народу мало људи – и то паметних, учених, образованих, књижевника, уметника и научника – који су на сваком застанку, на сваком раскршћу, на свакој распутици предлагали да се крене најширим могућим путевима. А нису схватили да се у коренима наше културе – а они су, јер не могу друго ни бити, светосавски – налази темељ културолошке матрице која се заснива на хришћанско-патријархалном обрасцу. А тај образац у својој бити сав је у стваралачком и трагачком немиру, преиспитивањима, синтези и интегративности. И само на том темељу, у тој светосавској матрици која види даље од себе, даље од скучених оквира и судбинске омеђености, само у тој матрици српска култура је могла да опстане као самосвојна, а да у себе прими, и да себе обогати најразнороднијим цивилизацијским слојевима.

Узак је то пут и није њиме нимало лако ићи. А ипак, ми видимо данас нашу културу као живу баштину – у стотинама хиљада стихова и десетинама хиљада редова у књигама, у хиљадама слика и скулптура, у музици и песми, најпосле у културним институцијама као симболима наше модерне државности и културе – библиотекама, музејима, архивима и позориштима. Не само опстанак, већ и развој и напредак српске културе омогућиле су управо оне личности које су, као и Свети Сава, бирале узак пут и због тога често трпеле, излажући се не само материјалним и животним неприликама (немаштини, беспарици, глади и болести), већ и оним далеко тежим које су трпеле од својих сународника – неразумевању, игноранцији, презиру, па и физичким прогонима. Јер, није ли Свети Сава од својих родитеља, после монашења, доживљавао најтеже оптужбе и прекоре: „Грчи си нам сад, него кад од нас побеже! Како те не везасмо узама, па бисмо се ослободили ове смртне жалости.” Теодосије сведочи да „ово и много другог горег из горчине срца њему изговараше”. Па ипак се Сава није поколебао!

Нису увек много боље пролазили ни наши модерни просветитељи, неке од највећих личности српске културе и науке. Узак пут изабрао је и Доситеј Обрадовић, одрекавши се лагодног и благодатног живота у богатом хоповском манастиру ради науке и „просвештенија”. Он је, заправо, поновио до танчина подвиг Светога Саве. Сава је напустио благодати и раскош, удобност и сигурност племићког живота. Као најмлађи син не би чак носио ни одговорност власти и бриге за државу и народ. Па ипак, отишао је на Свету Гору, тамо где је могао да пронађе не само Бога, него и знање и поуку. У Доситејево време, војвођански манастири нудили су лак и релативно удобан живот. Доситеј напушта тај мир и сигурност, одбацује све да би се образовао а потом радио на ползу свога народа. Такође, као што је познато, Сава у једном тренутку напушта Хиландар и мир у Богу, те предузима политичку акцију мирећи браћу, а онда се борећи – и успевши у тој борби – за аутокефалност Српске цркве. А Доситеј? И он, под старе дане, вољен и цењен не само од Срба, већ од најученијих европских људи, напушта удобност свога тршћанског дома и долази у устаничку Србију да, као први „попечитељ просвештенија”, убеђује и Карађорђа и остале главаре да слобода извојевана оружјем неће вредети ништа без школованих и „европејски изображених” младих људи! Нису ли, дакле, и Сава и Доситеј ишли најужим и најтегобнијим стазама? А ипак су их оне довеле циљу.

И није ли светосавски подвиг поновио Вук Караџић, који је – упркос многим противницима – просвећеност видео као народно право и тековину, када је и сам одлазећи у „мрак туђине” проносио српско име. Ако је Доситеј српски народ упознавао са европском културом, онда је Вук Европу упознао са српском. И – као и Сава и Доситеј – и он је подносио најтеже оптужбе да жели да однароди и покатоличи Србе. И он је, међутим, на тесној светосавској стази истрајао – и победио.

Није ли Илија Гарашанин, за кога је једном речено да је наш најбриљантнији политички ум после Светог Саве, уместо да гради научну каријеру у Европи остао у Србији да као политичар ради и под Обреновићима и под Карађорђевићима, а све у тежњи да помири – не ове две закрвљене породице, већ две Србије, знајући да је јединство народа прече од свега и да је то предуслов великом послу ослобођења и уједињења за који се Србија спремала. А када би схватио да због свог труда заузврат бива омрзнут и нападан, завапио би: „Јер ми се некад чини да сам међу стоком која ништа не разуме!”. Исте су то речи које, с горчином у срцу, видевши хаос у који је Србија запала услед заваде његове браће, записује Сава: „Помешах се са стоком неразумном!”

Стојан Новаковић својом политичком и културном делатношћу уздигао је и унапредио најзначајније српске културне установе – На-

родну библиотеку, Народни музеј, српски Архив. Писао је више пута о Светом Сави, али је светосавски дух и биће потврђивао својим делом. И, већ стар и при крају животног пута, својом жртвом! Када је, после аустроугарске анексије Босне, српско јавно мњење неразумно захтевало рат за који Србија никако није била спремна, шта је учинио Стојан Новаковић? Излажући се најгорим увредама и прекорима, накратко је постао председник владе да би – јер политичких амбиција више није имао – потписао оно што се морало потписати да би Србија опстала – пристанак на анексију. Има ли ужег и тежег пута за родољуба и човека културе? И има ли светосавскијег геста од тог – да се жртвује не живот, већ част? Разумео је, међутим, Стојан Новаковић речи Светог Саве: „Јер ми смо дужни и душу своју полагати за ближње.”

И нека последње подсећање буде на Надежду Петровић, која је увек бирала теже и тескобније путеве. Ишла је за својом судбином и својим талентом, ишла је у Немачку и Француску да учи и да се остварује као сликарка. И онда када је све било пред њом – све је оставила и вратила се у земљу захваћену непрекидним ратовима – да лечи и помаже, бодри и не одустаје. И да умре знајући оно што ју је, како из сведочења њених сестара сазнајемо, једино тиштало – што у сликарству није стигла да пружи све оно што је желела и могла.

На сву срећу, Србија није оскудевала у оваквим личностима. Оне су нас одржале, оне су ову културу уздигле и предале нам је. Сећајући се вечерас њих, сећамо се Светога Саве. Сећамо га се, дакле, не у споменичком и патетичном панегирику, већ у живом делу његовом, оном које је живело и у свим побројаним, и многим другим заслужним Србима. Сећамо га се, јер се сећати морамо. Али то сећање мора бити активно и делом потврђено! И мора бити, да употребим један парадокс, сећање на будућност! Велики српски писац Борислав Пекић једном је записао: „Да се хтело да само гледамо у прошлост, имали бисмо очи на затиљку. Морамо љубити земљу дедова својих, али још више смо дужни љубити земљу деце своје!” И ево како и из ових речи одјекују речи Савине: „Јер ходите право и гледајте само напред, децо моја!”. Ту, у тој будућности, на хоризонту на коме се губе обриси тесног пута сусрећће се наша прошлост и наша будућност. Ту нас, као и дуж целог пута, чека Свети Сава. Шта ћемо му рећи?